

УДК 323.1(477.75)=512.145

Бекіров С. Н.

Республіканський вищий навчальний заклад
„Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ КРИМСЬКИХ ТАТАР (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Проаналізовано особливості розвитку національного руху кримських татар після повернення до Криму. Досліджуються історичні й політичні передумови та умови зародження національного руху кримських татар, характеризуються основні етапи його розвитку, ідейно-політичні установки, особливості, форми й методи його діяльності, процеси диференціації, взаємодія з різними політичними силами Криму та України і моделюються основні варіанти еволюції руху на сучасному етапі.

Ключові слова: диференціація, розвиток, боротьба, національний рух.

Бекиров С. Н.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ КРЫМСКИХ ТАТАР (КОНЕЦ XX – НАЧАЛО XXI В.)

Проанализированы особенности развития национального движения крымских татар после возвращения в Крым. Исследуются исторические и политические предпосылки и условия зарождения национального движения крымских татар, характеризуются основные этапы его развития, идейно-политические установки, особенности, формы и методы его деятельности, процессы дифференциации, взаимодействие с различными политическими силами Крыма и Украины и моделируются основные варианты эволюции движения на современном этапе.

Ключевые слова: дифференциация, развитие, борьба, национальное движение.

Bekirov S.

DEVELOPMENT OF THE NATIONAL MOVEMENT OF THE CRIMEAN TATAR (LATE XX– EARLY XXI CENTURIES)

In the article the features of development of national motion of Crimean Tatars are analysed after returning to Crimea. The thesis deals with various historical and political grounds and conditions for the rise of the Crimean Tatars national movement. In the present research its main stages of development, political ideas, peculiarities, forms and methods of its activities, its differentiation processes and interaction with political forces of Crimea and Ukraine are characterized; main possible variants of the Crimean Tatars national movement further development on the contemporary stage are modeled.

Key words: differentiation, development, fight, national motion.

Поліетнічний і поліконфесійний характер української держави вимагає активізації досліджень ролі національного чинника у внутрішньополітичних процесах, аналізу діяльності національних суб'єктів політичного процесу, особливостей міжетнічних відносин, що впливають на формування та реалізацію етнонаціональної політики держави. З моменту проголошення

незалежності України і до сьогодні наважливішим чинником українського політичного процесу виступає імператив збереження політичної стабільності в Криму, що, в першу чергу, має за мету етнополітичне вимірювання ситуації в автономії, найважливішою складовою якої виступає статус кримськотатарського народу, національний рух якого є одним із основних політичних суб'єктів на півострові.

Соціальний склад кримськотатарського національного руху був різноманітним із дня свого зародження. Досліджуючи розвиток

національного руху протягом понад два століття, констатуємо, що на момент становлення членами й учасниками руху були прогресивні представники народу. Активність національного руху спостерігалася тоді, коли відбувалися події, що впливали на зміну статусу народу: зміна політичного устрою, депортація та репресії.

Публікації 80-х років XX ст. – це перші сміливі кроки авторів, що мали величезне значення для розвитку національного руху. Як зазначає Р. Старовойтова, особливої активності національний рух кримських татар набув на початку 60-х років; прихильниками цього руху був фактично весь „покараний народ”, про що свідчить його масовість [1].

Демократизація суспільства, відкриття партійних архівів, зняття табу з кримськотатарської тематики в 90-х роках XX ст. сприяли появі значної кількості публікацій, наукових досліджень, що стосуються всіх сторін життя кримських татар. Спектр питань, які розглядалися дослідниками, дуже широкий: від міграційних процесів XIX ст. (Д. Золотарьов, О. Хоменок) [2, 3] та історії національного руху кримських татар на початку XX ст. (М. Губогло, А. Єфімов, С. Червона, З. Шендрікова) [4,5,6] до проблем становлення, побудови правової держави на сучасному етапі (Е. Гафаров, Н. Юрченко) [7].

Розвиток національних рухів, зокрема, кримськотатарського, не припускає об'єднання всього народу однією ідеєю, а розвиток національного руху татар на зламі XIX і XX століть яскраве тому підтвердження: представники одного напрямку руху вбачали майбутнє кримських татар у складі Росії, інші – у зближенні з Туреччиною.

Національний рух кримських татар другої половини XX – поч. XXI століть також не уникнув розколу. Ключове місце русі посіло радикальніше крило, яке дотримувалося принципово іншої стратегії, інших поглядів щодо відновлення прав народу. Спочатку на чолі національного руху були ветерани війни, партизанського руху в Криму, колишні партійні й адміністративні працівники апарату Кримської АРСР, які вважали, що проблема повернення народу, відновлення автономії може вирішитись тільки за тих умов, коли керівництво країни переконається в абсолютній лояльності кримських татар до радянської влади, комуністичної партії, в доцільності повернення кримських татар для економіки Криму.

Прихильники радикальнішого крила вва-

жали такі переконання ілюзорними, безперспективними та такими, що принижують гідність народу. Вони дотримувалися такої думки, що кримськотатарське національне питання може бути вирішеним тільки за таких умов, коли радянська влада переконається, що нерозв'язання цього питання обійдеться для неї в усіх аспектах значно дорожче, ніж розв'язання. Водночас склалося й розуміння того, що на справедливе вирішення проблеми серйозно можна розраховувати лише тоді, коли хоча б частково тоталітарна радянська система трансформувалася у бік більшої демократії, що на той час уявлялося маловірогідним.

Наявність достатньої кількості прихильників як однієї, так і іншої течії призвело Національний рух кримських татар до розколу, який відбувся в 80-х роках на: ОКНД (Організація кримськотатарського національного руху) та НДКТ (Національний рух кримських татар). ОКНД трансформувалася з ЦІГ у 1987 р., НДКТ – із „Ферганської групи” [4, с.175]. Представники ОКНД і НДКТ вважали себе головуючими в національному русі, виступаючи від імені всього кримськотатарського народу, та все ж реально ролі були розподілені трохи інакше.

Після розпаду СРСР Крим увійшов до складу незалежної України, і весь комплекс невирішених проблем кримськотатарського народу перейшов до України. Кримськотатарський національний рух у нових умовах продовжив свою діяльність, змінивши форми та методи боротьби. Перш за все, це було пов'язано з тим, що частину запланованих завдань національним рухом було виконано.

Розкол в національному русі, що розпочався в 80-х роках XX ст., набував все більш чітких контурів. Кожна із сформованих організацій (ОКНД і НДКТ) висувала свою програму повернення та розташування кримських татар. Ці програми збігалися за такими ключовими питаннями: 1) організоване (за державної допомоги) повернення репатріантів до Криму; 2) компактне розселення в місцях історичного мешкання; 3) відновлення „національної державності” кримських татар у формі Кримської АРСР; 4) відшкодування матеріального збитку; 5) публічне засудження всіх державних актів, що призвели до депортації. Принципові відмінності стосувалися не тільки шляхів досягнення поставлених перед національним рухом завдань, але й ставленням до існуючого режиму [8, с.176]. Про активізацію

діяльності обох організацій свідчать заходи, проведені ними на початку 90-х років. Так, 28 липня 1990 р. в м. Сімферополі відбулася Всесоюзна зустріч учасників Національного руху кримських татар (НДКТ), у результаті якої прийнято резолюцію про принципи формування Комітету щодо організованого повернення кримських татар до Криму. В ній, зокрема, йшлося про те, що:

1. Комітет формується як перехідна ланка в системі держорганів КРАРСР і де-юре вступає в свої повноваження з підписанням документів про відновлення КРАРСР відповідно до висновків і пропозицій ВР СРСР.

2. Комітет має статус постійного представництва кримськотатарського народу при Раді міністрів УРСР і республік, де перебували в заслання кримські татари, при відповідних виконкомах.

3. Комітет є єдиним повноважним розпорядником кредитів за Держпрограмою першочергових заходів, Державною комплексною програмою, іншими програмами, які будуть прийняті урядом СРСР, УРСР, коштами з інших джерел, що поступають на його обліковий рахунок [9, с.88].

У результаті численних звернень кримських татар на адресу Кримської обласної ради вереснева сесія 1990 р. ухвалила рішення про створення Комітету в справах депортованих народів. Готовність представників НДКТ до співробітництва з офіційною владою призвела до призначення на посаду виконуючого обов'язки голови комітету лідера НДКТ Ю. Османова. При цьому одним із актуальних для членів НДКТ було питання про відновлення Кримської АРСР, про що свідчить текст їхнього звернення до президента Узбекистану І. Каримова, голові ВР УРСР Л. Кравчука з вимогою „від Президента забезпечити законність і допомогти в негайному відновленні Кримської АРСР в статусі 1921 р., державному поверненні кримських татар за 2-3 роки” [9, с. 92].

Діяльність лідерів НДКТ знайшла відбиття в резолюціях зборів, зустрічей, звернень. Про посилення активності членів НДКТ свідчать такі факти: в листопаді 1990 р. відбулася зустріч Л. Кравчука з делегацією НДКТ (Р. Джемільов, К. Куку, З. Куртбедінов, Ю. Османов, А. Ячик), в результаті якої Л. Кравчук підтвердив прагнення УРСР повернути кримськотатарський народ до Криму, необхідність введення до складу комісії з розробки конституції УРСР представника Комітету [9, с. 98]. Продовжуючи боротьбу за відновлення прав кримських

татар, Ю. Османову вдалося виступити на IV з'їзді народних депутатів СРСР, що, поза сумнівом, було перемогою національного руху. Але те, що лідери НДКТ при розв'язанні питань щодо відновлення прав кримських татар робили акцент на діалозі з партією, радянськими органами та твердо вірили, що „тільки орієнтир на ленінські сили в партії, клятви революції має якийсь історичний шанс”, а „успіх залежить від того, наскільки НДКТ зможе захистити себе від вузькочолових неуків і провокаторів, які орієнтуються на якісь інші сили, окрім ленінізму та революції” [8, с.34], призвело до різкого послаблення ролі, впливу НДКТ, а в результаті – до зменшення учасників і прихильників руху. До зниження активності діяльності членів НДКТ призвела і загибель їхнього лідера Ю. Османова, згодом організацію очолив В. Абдураїмов. Деяке поживавлення руху припадає на 1996-1997 рр., що виражалося в мітингах-пікетах, основною тематикою яких було звинувачення Меджлісу у нецільовому використанні та розкраданні коштів, які виділялися на облаштування кримських татар. В. Абдураїмов, характеризуючи роботу Ш. Курултаю, засідання якого відбулося 1996 р., назвав його делегатів „слухняними гвинтиками”, готовими ухвалити будь-яке рішення керівництва Меджлісу, висловивши свою незгоду з тим, щоб вважати Курултай з'їздом всього кримськотатарського народу. У цілому прихильники НДКТ дотримувалися тих самих вимог, які були сформульовані у „Програмних цілях і завданнях НДКТ”: неприйняття політичного екстремізму, пантюркизму й ісламізму.

Ініціаторами першої політичної події, яка відбулася в Криму, – проведення другого Курултаю кримськотатарського народу (національний з'їзд кримських татар), були лідери Організації кримськотатарського національного руху (ОКНД). Мета скликання Курултаю – об'єднання всіх інтелектуальних, духовних, економічних сил народу для швидкого розв'язання завдань, які стояли перед рухом.

Проти проведення Курултаю виступили представники НДКТ, які вели посилену агітацію на місцях, закликаючи співвітчизників саботувати вибори делегатів. Сам Ю. Османов ще 1990 р. відмовився від пропозиції влади скликати Курултай і Меджліс, вважаючи, що тим самим намагаються спрямувати кримських татар на безнадійний шлях створення курултаю-меджлісу замість допущення їх до участі у діяльності

законодавчих і виконавчих органах влади [9, с.135]. На думку лідерів НДКТ, ідея скликання курултаю була задумана в надрах партійно-бюрократичного апарату та вела до дезорієнтації кримських татар.

Одним із основних рішень Курултаю, що відбувся 26-30 червня 1991 р., була реорганізація ОКНД у представницький орган кримськотатарського народу – Меджліс, головою якого обрано Мустафу Джемільова, а його заступником – Рефата Чубарова.

Разом із прагматичними діями національного руху кримських татар, періодично заявляють про себе і представники радикальних сил, які виступають за відродження ісламських цінностей, зокрема, партія „Адалет”, лідером якої став А. Самадінов. Члени партії у відповідь на формування козацьких структур у Криму заявили, що „Адалет” залишає за собою право на створення „традиційних для Криму загонів аскерів із метою захисту своєї родини, а також родин своїх співвітчизників – кримчан від загрози так званого козацтва”. Участь аскерів у будь-яких акціях, що проводяться національним рухом кримських татар, не зареєстровано, не поступало й офіційної інформації про наявність цих формувань.

Спроби створення політичної противаги Меджлісу супроводжуються появою різних суспільно-політичних партій і організацій. Відроджену на сучасному етапі „Міллї Фірка” очолив Р. Аблаєв, який знаходився в опозиції до Меджлісу. „Міллї Фірка” декларує ті ж цілі, що й Меджліс, а саме – всебічний захист інтересів кримських татар, „відродження національної державності на півострові”, але разом із тим має серйозні розбіжності в поглядах на шляху їхнього досягнення. Її лідер – Р. Аблаєв – був серед засновників Організації кримськотатарського національного руху (ОКНД). Шість років потому, в період кризи, викликаній скандалом із бюджетними грошима, „розбазареними” фондом „Крим” (президентом якого був М. Джемільов), разом із 16 опозиціонерами Р. Аблаєв вийшов зі складу Меджлісу. Через деякий час він стає кандидатом від Партії мусульман у ВР України, одночасно разом із Ленуром Аріфовим створює опозиційний М. Джемільову суспільно-політичний рух „Міллет” („Народ”), який проіснував недовго. Пізніше в політичній біографії Р. Аблаєва з’явилася організація „Ана-юрт” („Батьківщина”), участь у діяльності Координаційної ради суспільно-політичних сил кримськотатарського народу. Р. Аблаєв піддає критиці Меджліс, і

насамперед, його керівників за роботу в офіційних органах влади автономії, оскільки, на його думку, „нерідко влада принижує гідність та інтереси кримських татар, тому кримському татарині в органах влади доведеться або теж дотримуватися антиатарських поглядів, або піти”. Згідно з висловленнями Р. Чубарова, проект відтворення „Міллї Фірка” – це спроба „використовувати політичний бренд „Міллї Фірка”, яка діяла в інших політичних умовах і в іншій державі. До того ж наївно вважати, що будь-яка партія як така здатна об’єднати націю” [10, с. 55].

За словами лідера партії „Міллї Фірка” Васві Абдураїмова, в Україні регулярно порушуються права людини, спостерігається придушення прав малих народів. Завдання повернення, облаштування кримських татар в цілому розв’язане, а постановка нових завдань гальмується інерцією старої структури – Меджлісу. Звинувачуючи Меджліс у надмірному бажанні захопити державні посади, В. Абдураїмов, так описує майбутнє партії: „Ми прийдемо до влади і через владні інститути розв’язуватимемо, зокрема, і проблеми кожного конкретного кримського татарина, але, перш за все, йдеться про розв’язання проблем загальнонаціонального характеру” [11, с. 6].

Створення нової партії, здатної консолідувати кримських татар у сучасних умовах на основі легальності дій у рамках правового поля України, – основна мета „Міллї Фірка”. Однак здатність „Міллї Фірка” об’єднати народ в короткостроковій перспективі викликає сумніви, оскільки авторитет М. Джемільова високий, а будь-які спроби створення противаги Меджлісу сприймаються більшістю кримських татар як спроби розколу національного руху.

Серед опозиційних Меджлісу сил слід зазначити і „Кримськотатарський блок”, створений экс-віце-прем’єром Едіпом Гафаровим. Будучи колишнім членом Меджлісу, Е. Гафаров критикує прихильників М. Джемільова за тривалий період репатріації, вельми скромні успіхи національного руху на цьому терені. Представники Меджлісу, в свою чергу, звинувачують його у спробі розколу національного руху, прагненні перетягнути симпатії кримських татар на користь маргінальних партій. Блок Е. Гафарова брав участь у виборах до кримського парламенту, набравши 10757 голосів (1,8% виборців), однак так і не подолав прохідний бар’єр. За оцінками спостерігачів, приблизно така ж кількість кримських татар проголо-

сувала за інші політичні партії; решту голосів віддано на користь представників Меджлісу.

З огляду на диференціацію національного руху кримських татар на сучасному етапі, слід зазначити діяльність Координаційної ради – суспільно-політичних сил кримськотатарського народу. Координаційна рада створена 20 липня 2002 р. активістами національного руху, партією мусульман України, Всеукраїнською партією міжнаціональної згоди „Новий світ”, НДКТ, суспільно-політичним рухом „Міллет”. Зазначимо, що діяльність Координаційної ради побудована на критиці дій Меджлісу кримськотатарського народу, звинуваченні його дій як прихильників політики Української держави.

Структура Координаційної ради, як і громадських організацій: стати членом ради можна за умови подання заяви; вибори в органи Координаційної ради відсутні. Крім того, Рада виступає не за скасування системи органів національного самоврядування або їх реформування, а фактично за заміну членів Меджлісу та інших структур своїми людьми. Відзначимо, що спроби членів Координаційної ради брати участь у виборах до органів національного самоврядування не увінчалися успіхом, але їхні дії приводять до розколу серед національного руху, заважаючи досягненню цілей.

Модель розвитку національного руху кримських татар, на жаль, сприяє розкол у кримськотатарському національному русі. На політичній карті Криму з'являються різні кримськотатарські партії, організації, що звинувачують керівництво Меджлісу, з одного боку, у відсутності конструктивної програми взаємодії з владою, а з іншого, – у відступі від основних цілей національного руху, в заграванні з владою тощо. Внутрішні суперечності в кримськотатарському національному русі в цьому випадку зумовлять зниження рівня консолідації, а, отже, й активності.

Проте, не зважаючи на існуючі розбіжності, за весь післядепортаційний період боротьби кримськотатарський національний рух досяг своєї першочергової мети – повернення народу до Криму. Відтворення національної державності кримських татар – стратегічна мета національного руху – на сьогодні залишається в планах руху. Не знайшовши одностайності у цьому питанні ні в особі представників інших народів, що мешкають у Криму, ні в особі керівництва автономії, ні в особі президента України,

лідери Меджлісу працюють над розв'язанням інших, актуальніших завдань.

З метою вдосконалення тактики національного руху, об'єднання народу, усунення розбіжностей, наявних у національному русі, Меджліс кримськотатарського народу розробив Положення „Про місцеві органи національного самоврядування кримськотатарського народу”, затверджене 5 липня 2008 р. Згідно з новим Положенням, до складу комісії з підготовки й організації виборів у місцеві Меджліси включено по одному представникові від кожної громадської та політичної організації кримських татар, що взяли участь у виборах делегатів Курултаю кримськотатарського народу V скликання. Перехід до нової системи вибору членів місцевих Меджлісів на основі загального та прямого виборчого права шляхом таємного голосування стало можливим тільки на виборах 2010 року.

Національний рух кримських татар після повернення до Криму пережив важливі трансформації: пройшов шлях від розколу в національному русі та застосуванні радикальних заходів при досягненні поставлених цілей до об'єднання з єдиною ідеєю, переходу до демократичних форм боротьби.

Один із активних учасників кримськотатарського національного руху І. Умеров зазначає, що в разі відновлення кримськотатарської національної автономії в Криму національне самоврядування і, відповідно, сам рух буде інтегрований у систему державної влади, місцевого самоврядування, що діє на території Криму. У зв'язку з цим, вважає він, необхідно пригадати проект Конституції Кримської Республіки, представлений на розгляд органів влади в грудні 1991 р. Зокрема, в цьому проекті, на думку І. Умерова, досить вдало прописано механізм інтеграції органів національного самоврядування в систему органів влади Республіки, а саме: на місцевому рівні існують місцеві ради (сільські, селищні, районні, міські, районні в містах), а в місцях компактного мешкання кримських татар – місцеві Меджліси. В місцевих меджлісів і рад розмежовано повноваження, прописано систему взаємин. На республіканському рівні пропонувалося створити двопалатний парламент, де Меджліс кримськотатарського народу виконував би роль однієї з палат, представляючи інтереси кримських татар, кримчаків і караїмів. Пропонувалося, щоб Меджліс складався з 50 депутатів, обраних Курултаєм кримськотатарського народу. Виконавчу владу в республіці

пропонувалося покласти на Кабінет міністрів (Уряд) і не менше 1/3 членів Уряду призначати за вибором Меджлису.

Проте схожий сценарій розвитку політичної ситуації зустрічає непорозуміння та протидію більшості населення Криму, яке не хоче знати про національну татарську автономію, вбачаючи в ній загрозу власному майбутньому.

У зв'язку з цим відомі побоювання викликає активізація радикальних мусульманських організацій Криму, що належать до традиційного ісламу, якого дотримувалися кримські татари, відповідні ідейно-політичні доктрини. Серед причин поширення різних напрямів нетрадиційного для Криму ісламу в історіографії наголошується на ліберальному характері українського релігійного законодавства, послабленні впливу кримського муфтіята на кримських мусульман, недостатньому рівні теологічної освіти кримського ісламського духовництва. Як зазначає у своїй статті кримський дослідник В. Григор'янц, „не зважаючи на неодноразові звернення лідерів національного руху та Муфтія ДУМК у правоохоронні органи, держава не вживала жодних дієвих заходів щодо захисту ісламу в Україні від зовнішньої дії” [12].

Н. Бекіров – Президент міжнародної громадської організації „Фонд досліджень і підтримки корінних народів Криму” є одним із неформальних лідерів національного руху кримських татар. Він пояснює бездіяльність української влади тим, що прихильники нетрадиційних форм ісламу „влаштовують державу”, оскільки пасивні в суспільно-політичному житті України. Питання в тому, чи довго вони не становитимуть загрози для держави: кількість автономних громад збільшується, зростає чисельність їхніх прихильників. Наприклад, у Хізб-ут-тахрір в Криму нараховується 30-40 тисяч прихильників, салафітов (ваххабітов) – близько 3 тисяч осіб, хабашитов (послідовників шейха Абдулли аль-Хабаші) – декілька сотень осіб. На думку Н. Бекірова, мусульмани нетрадиційних течій являють проблему для кримськотатарського національного руху: „Національні інтереси відступають на другий план, тоді як релігійний починає відігравати домінуючу роль” [13].

Про існуючу проблему національного руху зазначає і Е. Григор'ян [14]. Можливість реалізації кожної із згаданих моделей залежить від значної кількості змінних, прорахувати або навіть перерахувати які практично неможливо. Але необхідно врахо-

увати різні варіанти еволюції кримськотатарського національного руху як суб'єкта політичного процесу в Криму для того, щоб забезпечити стабільність і гармонізацію етнополітичної ситуації на півострові, яка характеризується певним конфліктним потенціалом. Таким чином, для його нейтралізації в руслі дослідження кримськотатарського національного руху, його впливу на політику української держави пропонується такий комплекс заходів:

- формування концепції національної політики України в Автономній Республіці Крим;

- створення, насамперед, правової бази для регулювання національних відносин;

- вироблення чітких правових, організаційних і матеріальних умов, які сприятимуть максимальному обліку, задоволенню потреб та інтересів народів автономії;

- підготовка та реалізація конкретних програм соціально-економічного, національно-культурного розвитку народів Криму;

- підвищення ефективності взаємодії між автономією і Центром з регулюючим правовим механізмом розв'язання можливих суперечок і конфліктів;

- вживання невідкладних заходів щодо систематичного моніторингу, стабілізації та гармонізації етнополітичної ситуації в країні у цілому і в Криму, зокрема;

- поліпшення інформаційно-аналітичного та кадрового забезпечення національної політики України;

- розширення взаємодії органів державної влади, органів влади у місцях із громадськими та політичними організаціями, зокрема такими, що представляють кримськотатарський національний рух;

- створення в масштабах держави загальноукраїнської громадської організації, покликаної слугувати консолідуючим центром для узгодження інтересів усіх народів України, організації постійного діалогу етнічних груп з органами державної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Старовойтова Г. Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев [Електронний ресурс] / Г. Старовойтова. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Stat/marx_nac.php
2. Золотарев Д. Турецька історична література з еміграції кримських татар кінця XVIII–XX ст. / Д. Золотарев // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 34–42.
3. Хоменок О. Миграционные процессы начала 60-х г. XIX в. на страницах Крымской периодики / О. Хоменок // Мат-лы н-практ. конф. „Проблемы

политической истории Крыма: итоги и перспективы” 24-25 мая 1996 г. – С. 100-104.
4. Губогло М. Крымскотатарское национальное движение / М. Губогло, С. Червонная. – М. : ИЭА, 1992. – Т. I. – 320 с.
5. Ефимов А. Доклад Крымского политического управления об истории национального движения крымских татар / А. Ефимов // Мат-лы наук.-практ конф. „Проблемы политической истории Крыма: итоги и перспективы” 24-25 мая 1996 г. – С. 37-40.
6. Шендрікова С. Кримські татари у ліберальному русі мусульманських народів Російської імперії на початку XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Таврійський національний ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімф., 2002. – 230 арк. – Бібліогр.: арк. 217-230.
7. Гафаров Е. Концепція Кримської державності в політико-правових поглядах Ч. Челебієва / Е. Гафаров // Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти. – Сімферополь, 2006. – С. 206-212.
8. Габриелян О. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство / О.А. Габриелян., С.А. Ефимов, В.Г. Зарубин и др. – Симферополь: издат. дом „Аменна”, 1998. – 340 с.
9. Хуршутув А. Как это было. Из истории национального движения крымских татар / А.

Хуршутув, А. Яячик. – Симферополь: Доля, 2007. – 144с.
10. Чубаров Р. Інтеграція кримськотатарського народу в українське суспільство: політико-правові аспекти / Р. Чубаров // Національна безпека і оборона. – № 4. – 2001. – С. 54-57.
11. Абдураимов В. Некоторые особенности этнических процессов в современном Крыму / В. Абдураимов // Этнография Крыма XIX-XX вв. и современные этнокультурные процессы. Материалы и исследования. изд.-е второе / отв. ред. М. Араджиони, Ю. Лаптева. – Симферополь, 2007. – С. 4-9.
12. Григорьянц В. Распространение нетрадиционных исламских течений в Автономной республике Крым [Электронный ресурс] / В. Григорьянц // Крымское эхо. – 2011. – 28 апр. – Режим доступа: <http://flot2017.com/item/crimea2018/38027>
13. Бекиров Н. Крымским татарам остается надеяться только на себя [Электронный ресурс] / Н. Бекиров. – Режим доступа: <http://poluostrov.com.ua/daidzhest/1378.html>
14. Григорян Э. Раскол в крымскотатарском движении [Электронный ресурс] / Э. Григорян // Одновременно. – 2010. – 6 фев. – Режим доступа: <http://odnovremenno.org.ua/148>

УДК 94(477) «19»

Куць О. М., Головачева К. Р.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ ЯК НАСЛІДОК ЗЛОЧИНУ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (ДО 80-РІЧЧЯ ТРАГЕДІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ)

Йдеться про трагічну сторінку в історії українського народу – штучний Голодомор, спрямований тоталітарним сталінським режимом на приборкання найбільш потужної нації серед неросійських народів СРСР – української, викорінення з її самосвідомості будь-яких настроїв чи кроків щодо незалежності й самостійного розвитку.

Ключові слова: Голодомор, свобода, селяни, колективізація, деукраїнізація.

Куць О. М., Головачева К. Р.

ГОЛОДОМОР 1932-1933 ГОДОВ КАК СЛЕДСТВИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ СТАЛИНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМА (К 80-ЛЕТІЮ ТРАГЕДИИ УКРАИНСКОГО НАРОДА)

Речь идет о трагической истории украинского народа – искусственном Голодоморе, организованном сталинским тоталитарным режимом с целью усмирения самой мощной нации среди народов СССР – украинской, искоренения из ее сознания сепаратистских настроений и стремления к самостоятельному развитию.

Ключевые слова: Голодомор, свобода, крестьянство, коллективизация, деукраинизация.